

**ОКУПАЦІЯ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
В ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ**

**OCCUPATION OF CRIMEA BY RUSSIAN FEDERATION
IN POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE**

Горюнова Є.О.,

*кандидат історичних наук, доцент,
кафедри філософії та історії*

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Верещук А.-В.В.,

магістрантка кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті проаналізовані основні підходи до визначення подій весни 2014 р. в Криму. Зазначено, що в українському та міжнародному політико-правовому дискурсі використовуються терміни – окупація, тимчасова окупація, анексія, незаконна анексія та замах на анексію. Російські науковці використовують зовсім протилежні дефініції – приєднання та возз'єднання.

Проведений аналіз доводить, що в російському науковому дискурсі політична доцільність домінує над юридичною аргументацією. Відповідно, навіть вважаючи «акт волевиявлення кримчан» нелегітимним через його протиріччя українському законодавству, російські правники доводять, що Кремль мав право на цей крок через політичні причини: «антиконституційний переворот в Україні», «порушення прав кримчан» та в контексті реалізації права народу на самовизначення.

У той час світова наукова спільнота більшою мірою критикує російський підхід, який нівелює міжнародне право. Погоджуючись з правом народу на самовизначення, експерти наголошують, що це право більш характерно для колоніальної епохи і має використовуватися в сучасному світі із застереженнями: утиски та репресії за етнічними або релігійними ознаками як реальна підстава для відділення. Однак в Криму не було зафіксовано дискримінації російськомовного населення, а російська мова домінувала в приватному та діловому спілкуванні. Нарешті, будь-яке самовизначення шляхом референдуму не може проводитися під тиском чи у присутності збройних сил іншої держави, як це було в Криму. У такому випадку голосування втрачає будь-яку легітимність, а військова присутність іншої держави розцінюється як міжнародний злочин.

В українському політико-правовому дискурсі зберігається певна дихотомія: правники використовують концепт «анексія», натомість на державному рівні домінує визначений в законі термін «тимчасово окупована територія». Хоча юристи наполягають на відсутності принципової різниці між цими поняттями, бо окупація передує анексії, більш доцільним все ж вважається використання терміну «замах на анексію». Саме таке трактування кримських подій все частіше з'являється в резолюціях ГА ООН із закликами до Росії забрати війська та звільнити територію півострову.

Ключові слова: окупація, анексія, Крим, Україна, Російська Федерація.

The article analyzes the main approaches to determining the events of spring 2014 in Crimea. It is noted that in the Ukrainian and international political and legal discourse the terms are used – occupation, temporary occupation, annexation, illegal annexation and attempt to annex. Russian scientists use completely opposite definitions – accession and reunification.

The analysis proves that in Russian scientific discourse, political expediency dominates over legal reasoning. Accordingly, even considering the «act of expression of Crimean will» illegitimate due to its contradiction with Ukrainian law, Russian lawyers argue that the Kremlin was entitled to this step for political reasons: «unconstitutional coup in Ukraine», «violation of Crimean rights» and in the context of self-determination.

At the same time, the world scientific community is more critical of Russia's approach, which undermines international law. While agreeing with the people's right to self-determination, experts emphasize that this right is more typical of the colonial era and should be used in the modern world with reservations: ethnic and religious oppression and repression as a real basis for secession. However, no discrimination against the Russian-speaking population was recorded in Crimea, and the Russian language dominated private and business communication. Finally, any self-determination through a referendum cannot be carried out under pressure or in the presence of the armed forces of another state, as was the case in Crimea. In this case, the vote loses all legitimacy, and the military presence of another state is considered an international crime.

There is a certain dichotomy in the Ukrainian political and legal discourse: lawyers use the concept of «annexation», while at the state level the term «temporarily occupied territory» defined by law dominates. Although lawyers insist that there is no fundamental difference between these concepts, as occupation precedes annexation, it is still more appropriate to use the term «attempt to annex». This is the interpretation of the Crimean events that is increasingly appearing in UN General Assembly resolutions calling on Russia to withdraw troops and liberate the territory of the peninsula.

Key words: occupation, annexation, Crimea, Ukraine, Russian Federation.

Постановка проблеми. Понад вісім років тому Російська Федерація окупувала Автономну республіку Крим та місто Севастополь, а потім приєднала на правах суб'єктів федерації. Ці дії Росії спричинили дискусію серед українських та міжнародних науковців щодо правильного визначення цих подій. Досі в українському політичному дискурсі активно використовується два терміни щодо Криму – окупований та анексований. В документах міжнародних організацій зустрічаються терміни «нелегальна анексія» чи «спроба анексії», що створює не тільки юридичну плутанину, але й певні перешкоди для майбутньої деокупації Кримського півострову з урахуванням політико-дипломатичних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий вимір подій 2014 р. в Криму знаходить відображення в монографіях українських правників О. Задорожного та О. Марусяка, а також низки іноземних авторів (А. Беблер, М. Барковскі, М. Веллер, Р. Мюллерсон тощо). Абсолютна більшість авторів визначає російське захоплення Криму як анексію, тобто як міжнародний злочин.

Російський погляд виявляється діаметрально протилежним – не маючи юридичних аргументів, російські вчені намагаються використовувати інші підходи (геополітичний, історичний та політичний), щоб обґрунтувати своє право на «приєднання Криму». Риторика В. Томсінова, В. Кабишева, Ю. Курілюк та інших не витримає наукової критики, але стає частиною аргументації для внутрішньої та часткового зовнішньої аудиторії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак в цілому в сучасному політичному дискурсі досі немає чіткого термінологічного визначення для розуміння не тільки подій весни 2014 р., але й їх політико-правових наслідків. Бо окупація території вимагає логічної деокупації – у військовий або дипломатичний спосіб, а термін «анексія» має дещо інше смислове навантаження та потребує залучення інших механізмів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Провести науковий аналіз ключових понять, які зустрічаються в політичному дискурсі щодо подій 2014 р. в Криму в контексті майбутньої деокупації півострова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «окупація» та «анексія» є невід'ємною частиною міжнародно-політичного дискурсу, бо й досі в світі держави окупують та анексують чужі території. «Окупація – (від латинської occupation) – у воєнній справі, в міжнародному праві тимчасове захоплення збройними силами території супротивника» [1, с. 543].

В міжнародній практиці трапляються випадки окупації однією державою території іншої дер-

жави, яка відбулася без відкритого військового конфлікту між ними, хоча й супроводжувалась застосуванням сили з боку окупаційної держави. Держава-окупант може посилатися на підтримку місцевого населення та називати себе «визволителями», як це сталося в Криму.

Як зазначено у Великій українській енциклопедії, окупація Криму – це насильницьке та протиправне захоплення Російською Федерацією частини територій України (АР Крим та м. Севастополь) [2].

Анексія доволі часто стає продовженням окупації, бо в перекладі з латини означає «приєднання». Політологічний словник визначає анексію як «примусове приєднання, захоплення однією державою території чи частини території, що належить іншій державі, або будь-якого простору, що перебуває у спільному користуванні міжнародних спільнот» [1, с. 35]. Відповідно в сучасному міжнародному праві анексія тотожна агресії та її актам. Набуття територіального верховенства в будь-який насильницький спосіб є незаконним і за жодних обставин не може бути визнане [3].

Український професор О. Задорожний пропонує розглядати події 2014 р. в такий послідовності: Росія спочатку окупувала Крим («операція з окупації»), а потім анексувала його 18 березня 2014 р., коли російський президент В. Путін та «кримські маріонетки» підписали «Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» [4, с. 198]. При цьому правник наголошує, що всі дії кримської влади – від призначення так званого референдуму до підписання договору – були абсолютно незаконними, бо питання кордонів України може розглядатися тільки на загальноукраїнському референдумі (ст. 73 Конституції України). Саме тому цей «акт волевиявлення кримчан» не було визнано ані в Україні, ані в світі (резолюція ООН № 68/262 від 27 березня 2014 р.).

О. Марусяк намагається більш ретельно розібратися в термінології, однак також розглядає події 2014 р. як акт агресії Росії проти України, який включав послідовну окупацію та анексію Криму та Севастополя з імітацією самовизначення кримчан [5, с. 95-96].

Теорія самовизначення, яка розглядає право добровільного виходу зі складу держави частини її території (сецесія) стає основою для російського дискурсу, де замість юридичних аргументів, як правило, використовуються політичні та історичні маніпуляції. Так, частина фахівців акцентує увагу на тому, що Крим було «незаконно передано Україні в 1954 р.». Професор Г. Романовський називає передачу Кримської області УРСР «подарунковою анексією Криму Українською РСР», що

вимагало вирішення статусу півострову між РФ та Україною [6].

Деякі російські юристи намагаються знайти протиправні дії в політиці України щодо Криму, щоб обґрунтувати доцільність виходу Криму зі складу України. Наприклад, В. Кабишев вважає незаконним скасування Конституції Криму 1992 р. (яка, до речі, протирічила українському законодавству), бо це призвело до «порушення прав народу Криму», у тому числі на користування російською мовою [7, с. 61]. Хоча в дійсності російська мова домінувала в Криму: майже 87% кримчан напередодні російської окупації вільно користувалися нею в побуті та на роботі [8, с. 24].

Але найбільш поширеною в російському дискурсі стає теза про «антиконституційний переворот» та «фашизацію України», що «змусило Росію встати на захист півострову» [7, с. 71].

У той же час російські правники вимушені визнати незаконність кримського референдуму, проведення якого порушувало законодавство України. «Оскільки на референдум було винесено питання щодо виходу Криму зі складу України, то його не можна не визнати таким, що протирічить діючим конституціям України та Автономної республіки Крим», – зазначає В. Томсінов [9, с. 7]. Але це не заважає йому маніпулюючи фактами та певними прогалинами в міжнародному праві зробити висновок, що Крим все ж таки «мав право на вихід зі складу України та приєднання до РФ».

Ю. Курілюк йде ще далі та доводить, що право народу на самовизначення стоїть вище принципу територіальної цілісності держави [10, с. 74], що закладає міну уповільненої дії під саму Росію. Тому В. Томсінов підкреслює, що ситуація з Кримом – це унікальний випадок, а не прецедент [9, с. 5], який породжує особливе «кримське право».

Таким чином, російські правники в абсолютній більшості відверто маніпулюють нормами міжнародного права, підмінюючи поняття та керуючись політичною доцільністю. Російські політологи посилаються на зміну політичної ситуації в Україні, що вказує на «вимушеність організації та проведення референдуму в Криму заради збереження стабільності» [11, с. 79]. Цікаво, що їх думки повністю співпадають з тезами В. Путіна, які він висловив під час «приєднання Криму». «Крим – це наше спільне надбання та найважливіший фактор стабільності у регіоні. І ця стратегічна територія має бути під сильним, стійким суверенітетом, який за фактом може бути лише російським сьогодні» [12].

Світова наукова спільнота відповідає на політико-правові маніпуляції росіян юридичними аргументами. Дж. Евісон вважає, що оскільки право на самовизначення було інструментом деколонізації, його слід дуже обережно застосовувати в сучасному постколоніальному світі та розріз-

няти реальне бажання народу на відокремлення від примусу/тиску з боку інших держав [13, р. 99].

Б. Десаї та Б. Сідху зауважують, що право на самовизначення все частіше розглядається як нейтральний в правовому сенсі акт та вимагає саме політичного аналізу ситуації, в межах якої воно реалізується. Але ця нейтральність руйнується, якщо це право реалізується в умовах використання сили, як це було в Криму під час його окупації російськими збройними силами [14, р. 24].

Професор Р. Мюллерсон вважає, що референдум в Криму не відбувся б без присутності російських військ, що напряму вказує на порушення Росією норм міжнародного права [15, р. 139].

Таким чином, світова науково спільнота вважає дії Росії в Криму в 2014 р. протиправними, що унеможливує визнання результатів «референдуму».

Однак вживання понять «окупація» та «анексія» щодо подій в Криму викликає певні політико-правові складнощі. На думку О. Марусяка, це породжує певну дихотомію щодо анексованої території, бо держава-агресор буде розповсюджувати на неї свій суверенітет разом з власною політичною практикою [5, с. 115]. Натомість держава-жертва буде вважати захоплену територію своєю, яка тимчасово потрапила під контроль держави-агресора, не визнаючи жодних її дій з усім комплексом міжнародно-правових наслідків.

Саме такий підхід застосовує Україна, визнавши на законодавчому рівні Автономну Республіку Крим і місто Севастополь як «території, що знаходяться під тимчасовою окупацією» [16].

В міжнародних документах щодо оцінки подій в Криму також немає єдності – термін «анексія» вживається не завжди. Наприклад, його немає в резолюції ГА ООН 68/262 від 2014 р. «Територіальна цілісність України» [17] та низці тематичних щорічних резолюцій ГА ООН щодо мілітаризації Криму.

В правових актах Європейського Союзу переважно використовують термін «нелегальна анексія», що демонструє невизнання з боку ЄС протиправного включення українського Криму до складу РФ.

В резолюціях ГА ООН щодо порушення прав людини з 2018 р. присутні обидві терміни: «окупація Криму» та «спроба (замах) анексії Криму». Відповідно, ООН акцентує увагу на тому, що ці території захоплені силою та мають бути повернуті Україні.

На думку українського професора Б. Бабіна, така міжнародна класифікація є абсолютно виправданою, бо «це може бути тільки спроба анексії, а не анексія як така, адже «суверенітет» Росії над Кримом не визнаний міжнародними організаціями, державами світу та самою Україною» [18, с. 45]. Тому в наукових розвідках та суспільно-політичному дискурсі доцільним та правомірним

є використання саме такого формулювання, що демонструє одразу декілька складових російської політики щодо Криму. По-перше, це було силове захоплення півострову (тобто окупація). По-друге, російська спроба встановити контроль над окупованою територією не визнається абсолютною більшістю держав світу, що має практичні наслідки: з російськими паспортами кримчани не можуть їздити в країни Європи, США; на авто з російськими кримськими номерами можна їздити тільки кількома країнами (Білорусь, Вірменія тощо). Відповідно, в сучасному політико-правовому дискурсі правильним буде розглядати дії Росії в Криму як замах на анексію (спроба анексії), яка не визнана міжнародною спільнотою. Відповідно, Кримський півострів залишається частиною України, яка має повне право на відновлення повноцінного суверенітету над цією територією.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Як демонструє наше дослідження проблема чіткого термінологічного визначення подій весни 2014 р. в Криму зберігає актуальність й сьогодні через складність питання та багатозначність трактувань.

У російському дискурсі наполягають на «легітимному приєднанні» Криму до Росії внаслідок реалізації права на самовизначення народу (так званий референдум). Однак російські вчені підмінюють реальні обставини щодо застосування

такого права політичними маніпуляціями на кшталт «державного перевороту в Україні» та «порушення прав кримчан», забуваючи, що добровільний вихід не може базуватися на військовій присутності іншої держави.

В міжнародному середовищі події в Криму найчастіше кваліфікують як анексію, яка вважається міжнародно-правовим злочином. Аргументація правників базується на тому, що так званий референдум проходив у присутності російських військових та всупереч нормам українського законодавства.

Основні дискусії в українському науковому середовищі ведуться щодо правомірності застосування поняття «анексія» через його однозначність: анексована територія вже належить іншій державі. Тому на державному рівні Крим вважається «тимчасово окупованою територією», на яку розповсюджуються політико-правова практика України. Відповідно, Україна має повне право на повернення території півострову й де-факто під свій контроль, тобто деокупацію.

Аналогічного трактування останнім часом дотримується ООН, де разом з терміном «окупація» все частіше використовується інший варіант – «спроба/замах анексії». Така термінологія демонструє, що світова спільнота не визнає російського акту приєднання, а, відповідно, й російської юрисдикції над Кримом, та вимагає від Кремля повернути півострів під контроль України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Політологічний словник / за заг. ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
2. Окупація Криму. Велика українська енциклопедія. Словник / кер. авт. колективу д-р іст. наук, проф. Киридон А.М. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9E%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83
3. Анексія. Велика українська енциклопедія. Словник / кер. авт. колективу д-р іст. наук, проф. Киридон А.М. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F>
4. Задорожний О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин: Монографія. К.: К.І.С., 2015. 576 с.
5. Марусяк О. В. Анексія Криму Російської Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти : Монографія. Чернівці: «Місто», 2016. 220 с.
6. Романовский Г. Итоги воссоединения Крыма с Россией: правовые вопросы. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2016. Т.4, № 3 (15). URL: <http://esj.pnzgu.ru>
7. Кабышев В.Т., Заметина Т.В. Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя – восстановление исторической справедливости: конституционно-правовой анализ. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 2. С. 58-74.
8. Горюнова Є.О. Трансформація кримської ідентичності в умовах російської окупації півострова (2014-2021 рр.). *Politicus*. 2021. № 5. С. 23-28.
9. Томсинов В.А. «Крымское право» или юридические основания для воссоединения Крыма с Россией. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право*. 2014. № 5. С. 3-31.
10. Курилюк Ю. Е., Семеновский И.Д. Правовой аспект вхождения Крыма и Севастополя в состав России. *Научные записки молодых исследователей*. 2014. № 2. С. 73-78.
11. Кирсанова Е. С. Панкратов. Воссоединение Крыма с Россией в контексте тенденций и противоречий современного политического процесса. *Вестник Волгу. История. Регионоведение. Международные отношения*. 2016. Т. 21. № 6. С. 76-82.
12. Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>

13. Evison J. Migs and monks in Crimea: Russia flexes cultural and military muscles, revealing dire need for balance of *uti possidetis* and internationally recognized self-determination. *Military law review*. 2014. Vol. 220. P. 90-128.
14. Bharat H Desai, Balraj K Sidhu Crimean Declaration of Independence. A Challenge for International Law? *Economic & Political Weekly*. August 30, 2014. Vol XIX. No 35. P. 23-25.
15. Müllerson, R. Ukraine: Victim of Geopolitics. *Chinese Journal of International Law*. 13 (2014). P. 138-145.
16. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <https://web.archive.org/web/20210101180918/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
17. UN, 2014. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262
18. Бабін Б. Замах на анексію Криму та міжнародна правова практика. *Право України*. 2020. № 40. С. 40-48.